

Карпенко М.І.

*к.ю.н., доцент,
доцент кафедри кримінального права,
кримінології, цивільного та господарського права
ВНЗ «Національна академія управління»*

ДО ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ВСТАНОВЛЕНОГО ЗАКОНОДАВСТВОМ ПОРЯДКУ НЕСЕННЯ ЧИ ПРОХОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ, УЧИНЕНИХ ЗА СУКУПНІСТЮ ЗЛОЧИНІВ

Постановка проблеми. Аналіз чинного кримінального законодавства висвітлив певну проблематику щодо кваліфікації вчинених військових злочинів за сукупністю. Тому є необхідність більш детально проаналізувати цей інститут кримінального права, щоб надати пропозиції, які б сприяли уникненню помилок у правозастосовній діяльності під час кваліфікації вчинених військових злочинів за сукупністю.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань щодо кваліфікації злочинів проти встановленого законодавством порядку несення чи проходження військової служби за сукупністю злочинів присвятили свої наукові праці Х.М. Ахметшин, В.В. Бондарєв, С.І. Дячук, М.І. Карпенко, М.І. Панов, М.І. Хавронюк, С.О. Харитонов, О.А. Чуваков та інші вчені.

Крім того, ці питання аналізувалися фахівцями в коментарях до відповідних статей Кримінального кодексу України (далі – КК України), в інших публікаціях практичних працівників. Проте залишаються окремі питання, які потребують додаткового всебічного аналізу й висвітлення.

Формування завдання дослідження. Метою статті є подальший аналіз і розкриття особливостей, які характеризують окремі аспекти здійснення кваліфікації військових злочинів, учинених за сукупністю злочинів.

Виклад основного матеріалу. Згідно з ч. 1 ст. 33 КК України «сукупністю злочинів визнається вчинення особою двох або більше

злочинів, передбачених різними статтями чи різними частинами однієї статті Особливої частини <...> Кодексу, за жоден з яких її не було засуджено. При цьому не враховуються злочини, за які особу було звільнено від кримінальної відповідальності за підставами, установлені законом» [1]. В основі цього правового інституту кримінального права є діяння (дія чи бездіяльність), яке характеризується ознаками злочину, що зазначені як у ч. 1 ст. 11, так і в ч. 1 ст. 401 КК України. Ідеться про об'єктивну сторону як один з елементів складу військового злочину. Як зазначає М.І. Панов, «об'єктивна сторона злочину – це зовнішня сторона (зовнішнє вираження) злочину, що характеризується суспільно небезпечним діянням (дією чи бездіяльністю), суспільно небезпечними наслідками, причинним зв'язком між діянням і суспільно небезпечними наслідками, місцем, часом, обстановкою, способом, а також засобами вчинення злочину» [2, с. 103]. В.К. Матвійчук як самостійні ознаки об'єктивної сторони ще додатково виокремлює зняряддя злочину й джерела вчинення злочину [3, с. 328].

Характеризуючи сукупність злочинів, М.І. Бажанов виділяв три характерні для цього правового інституту ознаки, які вказані в ст. 33 КК України, і зазначав, що в науці кримінального права традиційно сукупність злочинів поділяється на два види: сукупність ідеальну й сукупність реальну [4, с. 236–237]. Ідеальна сукупність має місце тоді, коли одним діянням фізичної особи вчинено два чи більше

злочинів, а реальна сукупність буде мати місце тоді, коли винний різними самостійними діями вчиняє два чи більше злочинів. Щодо часу їх учинення, то за ідеальної сукупності злочини вчиняються одночасно, а за реальної сукупності між діями, що мають ознаки злочинів, які вчиняє особа, обов'язково є певний проміжок часу. При цьому М.І. Бажанов зазначав, що «через різницю в часі вчинення злочинів за реальної сукупності її кваліфікація не викликає настільки серйозних ускладнень, як кваліфікація сукупності ідеальної» [4, с. 237]. Розглянемо ці ситуації детальніше стосовно окремих злочинів проти встановленого законодавством порядку несення чи проходження військової служби, передбачених розділом XIX Особливої частини КК.

1. *Щодо злочинів, передбачених ст. ст. 402, 404 КК.*

Об'єктивна сторона цих військових злочинів характеризується умисними діями, що спрямовані на непокору (ст. 402), опір начальникові чи примушування його до порушення службових обов'язків (ст. 404). Щодо цієї групи злочинів, то сукупність злочинів більше всього можлива в разі вчинення опору начальникові чи примушування його до порушення службових обов'язків, оскільки ці дії пов'язані з намаганнями винної особи змусити командира чи начальника в конкретній ситуації діяти не відповідно до закону або не в інтересах військової служби, тобто на користь правопорушника.

Як зазначає Х.М. Ахметшин, «опору може передувати непокоря начальнику. Злочин, що почався з непокори, переростає в більш тяжке посягання на порядок військової підлеглості, тому дії винного підлягають кваліфікації за ст. 4 (Закону колишнього Союзу РСР від 25.12.1958 р. про кримінальну відповідальність за військові злочини (ст. 404 КК) – М. К.)» [5, с. 30]. Підтримує такий варіант кваліфікації вказаних дій правопорушника й С.І. Дячук, який зазначає, що «має місце переростання однорідного посягання в більш тяжке й небезпечне» [6, с. 461].

У разі спричинення тяжких наслідків, передбачених ч. 2 ст. 404 КК, коли йдеться про умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне начальнику чи іншій особі, що виконує покладені на неї обов'язки з військової служби, а також про їх необережне вбивство, такі протиправні дії потребують додаткової кваліфікації за відповідною частиною ст. ст. 121 або 119 КК. Умисне заподіяння вказаним особам середньої тяжкості тілесного ушкодження внаслідок примушування їх до порушення обов'язків із військової служби чи опору, поєднаного із залякуванням потерпілого, слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ч. 2 ст. 122 і ч. 1 ст. 404 КК. Умисне вбивство начальника чи іншої особи, що виконує покладені на неї обов'язки з військової служби, кваліфікується тільки за ч. 5 ст. 404 КК. Спричинення внаслідок опору (примушування) побоїв, умисного легкого тілесного ушкодження, а також спричинення внаслідок опору, не поєднаного із залякуванням начальника чи іншої особи, що виконує покладені на неї обов'язки з військової служби, умисного середньої тяжкості тілесного ушкодження повністю охоплюється ч. 1 ст. 404 КК. Такі різновиди кваліфікації за сукупністю злочинів пропонує М.І. Хавронюк [7, с. 110–111], якого ми підтримуємо, оскільки якщо загальнокримінальний злочин, ознаки об'єктивної сторони якого мають місце, передбачає більш тяжке покарання, то при кваліфікації потрібно застосовувати сукупність злочинів.

С.І. Дячук зазначає, що «умисне заподіяння під час опору чи примушування тілесних ушкоджень середньої тяжкості декільком особам, доведення начальника чи іншої особи, яка виконує обов'язки з військової служби, до самогубства, що є наслідком примусу до протиправних дій, а також необережне спричинення смерті охоплюється ч. 2 ст. 404 і не потребує додаткової кваліфікації за статтями про злочини проти здоров'я особи» [6, с. 463].

Ч. 5 ст. 404 КК передбачено, що коли має місце опір начальникові, а також іншій особі,

яка виконує покладені на неї обов'язки з військової служби, або примушування їх до порушення цих обов'язків, учинені групою осіб або із застосуванням зброї, або такі, що спричинили тяжкі наслідки (ч. 2), або якщо вони були вчинені в умовах особливого періоду, крім воєнного стану (ч. 3), або якщо вони були вчинені в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці (ч. 4) і були пов'язані з умисним убивством начальника чи іншої особи, яка виконує обов'язки з військової служби, то вчинений злочин підлягає кваліфікації за ч. 5 ст. 404 КК і додаткової кваліфікації за п. 8 ч. 2 ст. 115 КК не потребує. Проте коли мають місце інші обтяжуючі обставини умисного вбивства, то вчинене передбачає сукупність злочинів і повинне кваліфікуватися за ч. 5 ст. 404 і відповідним пунктом ч. 2 ст. 115 КК.

Опір або насильство можуть бути поєднані із замахом на умисне вбивство начальника чи іншої особи, яка виконує обов'язки з військової служби. У такому разі, як зазначає Х.М. Ахметшин, «злочин треба кваліфікувати за ст. 15 і п. «в» ст. 240 КК РРФСР (ст. 15, ч. 5 ст. 404 КК України – М. К.), оскільки той факт, що опір або примушування завершено, не змінює кваліфікацію. Опір або примушування, поєднані з умисним убивством, є злочином з двома діями, тому для закінченого складу необхідна наявність обох дій. Якщо одна з дій, що утворює цей злочин, не доведена до кінця, злочин у цілому визнається незакінченим» [5, с. 34].

Злочини, передбачені ст. 404 КК, можуть бути здійснені в сукупності з хуліганством. На практиці інколи здійсненню опору начальнику чи іншому військовослужбовцю передують хуліганські дії з боку винного, виражені в грубому порушенні громадського порядку, безчинстві в громадських місцях, а опір є реакцією на заходи щодо зупинення хуліганських дій. Хуліганство як злочин проти громадського порядку не охоплюється ст. 404 КК. Опір начальнику чи іншому військовослужбовцю, що є військовим злочином, не може бути кваліфікований за ст. 296 КК. Тому якщо

опору начальнику чи іншому військовослужбовцю передують хуліганські дії, наявна реальна сукупність двох злочинів – військового й загальнокримінального. При цьому опір розглядатиметься і як особливо кваліфікований вид злісного хуліганства (опір представникові влади чи представникові громадськості), і як злочин проти порядку несення чи проходження військової служби.

Необхідно мати на увазі, що опір і примушування, які здійснюються в присутності інших військовослужбовців, наприклад у казармі, на різноманітних заняттях, на варті (вахті), можуть супроводжуватися порушенням внутрішнього порядку в підрозділі, нормального відпочинку особового складу тощо. Але ці обставини самі по собі не дають підстав для кваліфікації діяння за ст. 296 КК. Будучи посяганням на встановлений законодавством порядок несення чи проходження військової служби, опір і примушування завдають шкоди порядку військових відносин, що регулюються нормами військового законодавства.

За інших обставин, коли має місце вчинення військовослужбовцем опору представникові влади, працівникові правоохоронного органу під час виконання ним службових обов'язків, членові громадського формування з охорони громадського порядку й державного кордону або військовослужбовцеві під час виконання цими особами покладених на них обов'язків щодо охорони громадського порядку, то, як зазначає С.І. Дячук, вказані дії кваліфікуються за ст. 342 КК [6, с. 463].

2. *Щодо злочинів, передбачених ст. ст. 405–406 КК.*

Об'єктивна сторона цих військових злочинів характеризується умисними діями, що спрямовані на погрозу чи насильство щодо начальника (ст. 405), порушенням статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (ст. 406).

У разі погрози чи насильства щодо начальника (ст. 405 КК) ч. 2 цієї статті передбачена кримінальна відповідальність за «заподіяння

тілесних ушкоджень, побоїв або вчинення інших насильницьких дій щодо начальника у зв'язку з виконанням ним обов'язків із військової служби». Як зазначає із цього приводу Х.М. Ахметшин, «поняттям насильницьких дій відносно начальника охоплюється нанесення йому тяжкого, менш тяжкого (середньої тяжкості – *М. К.*) або легкого тілесного ушкодження й нанесення побоїв. При цьому тілесні ушкодження, за винятком умисного тяжкого тілесного ушкодження при обтяжуючих обставинах <...> (ч. 2 ст. 121 КК – *М. К.*), охоплюються ст. 6 Закону й додаткової кваліфікації за статтями кримінальних кодексів про злочини проти особи не вимагають» [5, с. 38–39]. М.І. Хавронюк зазначає, що «заподіяння начальнику умисного тяжкого тілесного ушкодження потребує додаткової кваліфікації за ч. ч. 1 або 2 ст. 121 (виходячи із санкції покарання – *М. К.*), його умисне вбивство, якщо воно не пов'язане з опором начальникові або примушуванням його до порушення покладених на нього обов'язків із військової служби <...> – за ст. ст. 115, 116 або 118, а вбивство через необережність – за ст. 119 КК» [7, с. 118]. Таку позицію висловлює й С.І. Дячук, який зазначає, що «спричинення внаслідок насильства щодо начальника умисного тяжкого тілесного ушкодження, убивство начальника з необережності кваліфікуються за сукупністю злочинів, передбачених ч. 2 ст. 405 та відповідними статтями розділу II Особливої частини» [6, с. 466–467].

Щодо об'єктивної сторони, то злочин, передбачений ч. 1 ст. 406 КК, полягає в порушенні статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності між ними відносин підлеглості, що виявилось в завданні побоїв чи вчиненні іншого насильства. У разі вчинення цього злочину з кваліфікуючими чи особливо кваліфікуючими ознаками найбільше складностей із кваліфікацією в слідчій і судовій практиці викликає спричинення тяжких наслідків. Нині такими визнаються нанесення потерпілому тяжкого тілесного ушкодження, його вбивство, самогубство

чи замах на нього, самокалічення потерпілого на знак протесту проти насильства, а так само знищення чи пошкодження бойової техніки чи іншого військового майна, що заподіяло значну шкоду державі, зрив виконання бойового завдання, виникнення у військовій частині масових безпорядків тощо [7, с. 124]. Крім того, на думку С.І. Дячука, тяжкими наслідками необхідно вважати й психічне захворювання потерпілого, зниження бойової готовності підрозділу, виникнення конфлікту між великою групою військовослужбовців (групово бійка), дезорганізація діяльності військової частини [6, с. 470].

«Не повторюючись, необхідно зазначити, що вказані підстави для визнання наслідків тяжкими називають М.І. Панов, С.О. Харитонов, В.Г. Сизранцев та ін. В.В. Бондарев, зокрема, доповнює, що «тяжкими наслідками слід визнавати й нанесення середньої тяжкості тілесних ушкоджень декільком особам». Вартою окремої уваги й аналізу щодо критеріїв спричинення тяжких наслідків у контексті ч. 3 ст. 406 КК є позиція О.А. Чувакова, який пропонує оцінювати їх аналогічно до ч. 2 ст. 402 КК (непогора, яка спричинила тяжкі наслідки). Не завжди критерії, які беруться до уваги для визначення тяжких наслідків для різних військових злочинів, збігаються (ч. 2 ст. 402 КК; ч. 2 ст. 404 КК – опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків, що спричинили тяжкі наслідки; ч. 3 ст. 406 КК; ч. 2 ст. 411 – умисне знищення або пошкодження військового майна, що спричинило тяжкі наслідки; ч. 2 ст. 412 – необережне знищення або пошкодження військового майна, що спричинило тяжкі наслідки; ч. 3 ст. 414 – порушення правил поведіння зі зброєю, а також із речовинами й предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення, що спричинило тяжкі наслідки; ст. 416 – порушення правил польотів або підготовки до них, що спричинило інші тяжкі наслідки; ст. 417 – порушення правил кораблеводіння, що спричинило інші тяжкі наслідки; ч. 1 ст. 418 – порушення статутних

правил вартової служби чи патрулювання, що спричинило тяжкі наслідки; ч. 2 ст. 419 КК – порушення статутних правил несення прикордонної служби, що спричинило тяжкі наслідки; ч. 2 ст. 420 КК – порушення статутних правил несення бойового чергування, що спричинило тяжкі наслідки; ч. 1 ст. 421 КК – порушення статутних правил внутрішньої служби, що спричинило тяжкі наслідки; ч. 3 ст. 422 – розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості, якщо вони спричинили тяжкі наслідки). На відміну від ст. ст. 423–426 КК (нині це ст. ст. 425–426-1 КК – *М. К.*), де законодавець подав у примітці до ст. 424 КК (нині – ст. 425 КК – *М. К.*) конкретизацію тяжких наслідків, в інших випадках це ним не зроблено. Тому, визначаючи спричинення тяжких наслідків, передбачених вищезазначеними статтями глави XIX Особливої частини КК, практичним фахівцям військової юстиції доводиться брати за основу позицію науковців, слідчу та судову практику. Отже, цю ситуацію необхідно розцінювати як недолік у конструкції побудови диспозицій статей указаних військових злочинів [8, с. 134–135].

Анотація

У статті аналізуються особливості кваліфікації за сукупності вчинених військових злочинів. Констатується той факт, що є певні складності. Особливо це стосується ситуацій, коли суб'єкти військових злочинів одночасно здійснюють об'єктивну сторону військових злочинів, які мають ознаки й загальнокримінальних злочинів. У переважній більшості випадків ідеться про злочини, учиненням яких спричиняються тяжкі наслідки. Одночасно в статті наведені позиції щодо цієї проблематики провідних фахівців як радянського періоду, так і періоду після 1991 р. Висловлені пропозиції щодо питань кваліфікації військових злочинів, учинених за сукупністю злочинів, допомагатимуть правильно здійснювати їх кваліфікацію в правозастосовній діяльності.

Ключові слова: сукупність злочинів, злочини проти встановленого порядку несення військової служби, військові злочини, склад злочину, об'єктивна сторона, суб'єкти військових злочинів.

Заподіяння потерпілому тяжкого тілесного ушкодження за обставин, що є кваліфікуючими в злочині, передбаченому ст. 121, або його умисне вбивство внаслідок порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності між ними відносин підлеглості кваліфікуються за сукупністю злочинів, передбачених ч. 3 ст. 406 і ч. 2 ст. 121 або ч. ч. 1 чи 2 ст. 115 [7, с. 124]. Аналогічної позиції в цьому питанні дотримується й С.І. Дячук [6, с. 470–471].

Висновки. Проведений аналіз чинного кримінального законодавства України щодо кваліфікації за сукупністю вчинених військових злочинів (ст. ст. 402, 404–406 КК України) засвідчує наявність особливостей, які зазначені в цій статті. Їх урахування буде гарантією правильної й повної кваліфікації злочинних дій військовослужбовців, військовозобов'язаних і резервістів під час проходження зборів, а також інших осіб, визначених законом.

Крім того, є потреба на законодавчому рівні уніфікувати визначення тяжких наслідків, які спричиняються вчиненням військових злочинів, передбачених розділом XIX Особливої частини КК України.

Анотація

В статті аналізуються особливості кваліфікації воїнських преступлень, совершених за совокупністю преступлень. Констатується той факт, що існують певні труднощі. Особливо це стосується ситуацій, коли суб'єкти воїнських преступлень одночасно реалізують об'єктивну сторону воїнських преступлень, які мають ознаки загальнокримінальних преступлень. Одночасно в статті наведені думки провідних фахівців з даної проблематики (як радянського періоду, так і періоду після 1991 р.). Висказані пропозиції стосовно проблемних питань кваліфікації воїнських преступлень, совершених за совокупністю преступлень, які будуть сприяти правильній їх кваліфікації в правоохоронній діяльності.

Ключові слова: совокупність преступлень, преступлення проти встановленого порядку несення військової служби, воїнські преступлення, склад преступлення, об'єктивна сторона, суб'єкти воїнських преступлень.

Karpenko M.I. To question of qualification of crimes against the legislation set order of execution or passing of military service, committed by a set of crimes

Summary

The features of qualification for the set of committed soldiery crimes are analysed in the article. It is established that certain complication presents. Especially it touches situations, when the subjects of soldiery crimes execute the objective side of soldiery crimes which have signs of common criminal crime. In vast majority of cases the question is about crimes with severe consequences. At the same time the article contains positions on this problematic of leading specialists of soviet period as well as period after 1991. Proposed propositions on problematic issues of qualification of war crimes committed by a combination of crimes will facilitate the correct implementation of their qualifications in law enforcement activities.

Key words: set of crimes, crimes against the set order of execution of military service, soldiery crimes, composition of crime, objective side, subjects of soldiery crimes.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131.
2. Панов М.І. Об'єктивна сторона злочину. Кримінальне право України: підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.; за ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Київ – Харків, 2001. 416 с.
3. Матвійчук В.К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): монографія. Київ, 2005. 464 с.
4. Бажанов М.І. Повторність, сукупність і рецидив злочинів. Кримінальне право України: підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.; за ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Київ – Харків, 2001. 416 с.
5. Ахметшин Х.М. Комментарий к статье 4. Сопротивление начальнику или принуждение его к нарушению служебных обязанностей. Закон об уголовной ответственности за воинские преступления: Комментарий / под ред. А.Г. Горного. Москва, 1986. 160 с.
6. Дячук С.І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини). Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України; за заг. ред.

В.Г. Гончаренка, П.П. Андрушка : у 3 кн. Київ, 2005. Кн. 3: Особлива частина. Коментарі до статей 255–447 Кримінального кодексу України. 584 с.

7. Хавронюк М.І., Дячук С.І., Мельник М.І. Військові злочини: Коментар законодавства; відп. ред.: М.Д. Дрига, В.І. Кравченко. Київ, 2003. 272 с.
8. Карпенко М.І. Кримінальна відповідальність за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) / за заг. ред. В.К. Матвійчука: монографія. Київ, 2006. 232 с.